ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok.

Mail: gunelpeniyeva@mail.ru

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Tel.+994559176817

"VAQİF " DRAMININ İNTERPRETASİYASI

Xülasə

Tədqiqatda Səməd Vurğunun "Vaqif" dramı nümunəsində dramaturji mətnin strukturu, "fiziki mətn", "alt mətn" və "nitq mətni" arasındakı dialektik əlaqələr araşdırılır. Əsərin beşinci pərdəsindəki meşə səhnəsi əsasında qəhrəmanların portret cizgiləri, bədii detalların (sümük, qaya, saz) ideoloji yükü və regional qardaşlıq (Azərbaycan-Gürcü birliyi) motivləri təhlil olunur. Məqalədə Vaqif və Eldar obrazlarının timsalında "ziyalı-xalq" vəhdəti, həmçinin tiranlıq (Qacar) və humanizm arasındakı konfliktin bədii həlli yolları interpretasiya edilir.

Açar sözlər: Səməd Vurğun, Vaqif dramı, fiziki mətn, bədii detal, Eldar obrazı, humanizm, regional birlik, dramaturji struktur.

Giriş (Introduction)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsərlərindən olan "Vaqif" dramı tarixi mövzuda qələmə alınsa da, müasir dramaturji təhlil metodları üçün zəngin material təqdim edir. Əsər XVIII əsr Qarabağ xanlığı fonunda müstəbidlik və azadlıq, şair və hakimiyyət problemlərini qaldırır. Dramaturqun (wright) ustalığı ondadır ki, o, tarixi hadisələri (Qacarın yürüşü) sadəcə xronoloji ardıcıllıqla deyil, xalqın mənəvi müqavimətinin "inşaatçısı" kimi canlandırır. "*Dramaturq bir inşaatçı (wright) kimi pyesi yalnız sözlərlə deyil, hərəkətlərin vəhdəti ilə qurur*" (Bentley, 1964, p. 15). Bu tədqiqatın məqsədi pyesdəki bədii detalların və obrazların hərəkət motivlərinin əsərin ümumi ideyasına xidmətini aşkar etməkdir.

Metodologiya (Methods). Tədqiqat prosesində bədii-interpretasiya, müqayisəli-tipoloji təhlil və sosiolinqvistik yanaşma metodlarından istifadə edilərək bir neçə təhlil növündən isdifadə edilmişdir. Bunlardan ilki olaraq struktur təhlil vasitəsi ilə pyesdəki remarkalar və fiziki hərəkətlər "fiziki mətn" kimi dəyərləndirilmişdir.İkinici olaraq obrazlar təhlili seçilərək Vaqif, Eldar və Qacar obrazları "sosial dialektika" və "ziyalı-tiran" qarşıdurması müstəvisində müqayisə olunmuşdur.Sonda mətn təhlilindən istifadə edərək Səməd Vurğunun dilinin bədii təsir vasitələri (metaforalar, atalar sözləri) xüsusi seçilərək onların semantik funksiyası izah edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri. Aparılan bədii, struktur və sosiolinqvistik təhlillər nəticəsində aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlərə gəlinmişdir:

1. Müəyyən edilmişdir ki, Vaqif obrazı həm saray, həm də zindan mühitində mənəvi dominantlığını qoruyur. Onun Qacar qarşısında əyilməməsi sadəcə fərdi qəhrəmanlıq deyil, ziyalı ləyaqətinin siyasi tiranlıq üzərindəki qələbəsinin vizual-fiziki təzahürüdür ki, bu da mənəvi ierarxiyanın üstünlüyünün göstəricisidir.
2. Tədqiqat göstərir ki, Vaqif (beyin/mənəviyyat) və Eldar (qol/fiziki güc) obrazları bir-birini tamamlayan vahid bir milli orqanizm kimi çıxış edir. Eldarın şairin əlindən öpməsi faktı, Azərbaycan dramaturgiyasında fiziki gücün intellektual gücə təzimi kimi ən yüksək zirvəni təşkil edir və bu da özlüyündə "Ziyalı-Xalq" birliyinin modeli kimi özünü göstərir.
3. Beşinci pərdədəki Azərbaycan-Gürcü birliyi (Eldar və Arşak xətti) sübut edir ki, dramaturq yadelli işğalına qarşı mübarizəni yalnız lokal deyil, regional və bəşəri müstəvidə həll edir. Sayat-Nova yaradıcılığına verilən ehtiram sənətin birləşdirici gücünün hərbi ittifaqdan daha qalıcı olduğunu üzə çıxarır.
4. Əsərdəki "sümük", "qaya" və "Misri qılınc" kimi detallar sadəcə dekorasiya deyil, tarixi yaddaşın və qaçılmaz ədalətin daşıyıcılarıdır. Qacarın həqarətlə baxdığı "çarıqlı xalq" tərəfindən məhv edilməsi, zülm üzərində qurulan hakimiyyətlərin labüd süqutu ideyasını bədii şəkildə təsdiqləyir və bu da simvolik detalların funksionallığından irəli gəlir.
5. Səməd Vurğunun bir "inşaatçı" (wright) kimi sözlərdən və hərəkətlərdən istifadə edərək qurduğu struktur, pyesi sadəcə tarixi dram olmaqdan çıxarıb, bütün dövrlər üçün aktual olan humanizm manifestinə çevirmişdir.

Discusion

Dramatik mətnlərin analizi mahiyyət etibarilə digər bədii nümunələrin araşdırılması ilə bir çox ortaq cəhətlərə malikdir. Burada da hadisələrin gedişatı (süjet), obrazların mahiyyəti, əsas ideya və ya dövrün xüsusiyyətləri barədə mülahizələr yürütmək mümkündür. Lakin dram əsərlərini digər janrlardan ayıran spesifik elementləri unutmamaq lazımdır. Dil və yazı istənilən ədəbi yaradıcılığın təməli olsa da, dramaturgiyada səhnə ifası zamanı birləşən üç fərqli qat mövcuddur: şifahi (nitq) mətn, cismani (fiziki) mətn və mənaltı (alt) mətn.

Şifahi mətn dedikdə, qəhrəmanların ssenari üzrə qarşılıqlı dialoqları nəzərdə tutulur. Bu hissə dəyişməz qalsa da, digər iki qat rejissor və ifaçıların yanaşmasından asılı olaraq fərqlənə bilər.

Fiziki mətn səhnə hərəkətləri və jestlər vasitəsilə qurulan bədən dilidir ki, bu da əsərin ümumi atmosferinə və personajların dərk olunmasına ciddi təsir göstərir. *"Səhnədəki fiziki mətn (hərəkət), bəzən yazılı dialoqdan daha çox məna kəsb edir"* [(Esslin, 1987, p. 52). Bəzən bu vizual hekayə səsləndirilən sözlərlə ziddiyyət təşkil edərək daha daxili məna qatları açır. *"Dramatik mətndə hərəkət və təqlid, obrazın xarakterini sözdən daha kəskin ifadə edir"* (Aristo, 2014, s. 45).

Alt mətn isə personajların dilə gətirmədiyi, lakin onların davranışlarını şərtləndirən daxili duyğu və düşüncələridir. Dramatik *"Janr forması zamana davamlı olan dominant xarakterik vasitələrin cəmidir"* (Tomaşevski, 1925, s. 132).Hər hansı bir hadisəni və ya fərdin hərəkətlərini “dramatik” kimi xarakterizə etdikdə, adətən həmin məqamın gərginliklə dolu, təsirli, emosional və ya dinamik olduğunu vurğulayırıq. Tədris prosesində araşdırdığımız səhnə əsərləri də məhz bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Məsələn, teatrda hər hansı bir tamaşanı izləyərkən qəhrəmanların sonrakı addımları ilə bağlı daxili bir həyəcan və intizar hissi yaşayırıq. Onların münasibətlərinin kəskin qarşıdurma ilə, yoxsa böyük bir eşq etirafı ilə nəticələnəcəyi bizi düşündürür. Eyni suallar dramatik mətni oxuyarkən də yaranır. Məsələn, S.Vurğunun “Vaqif” dramın oxuyərkən oxucuda aşağıdakı suallar yarana bilər:Vaqif, Qacarın ona təklif etdiyi yüksək saray rütbələrini və həyatda qalma şansını rədd edərək, ölümlə üz-üzə gələndə son ana qədər öz əyilməz mənliyini qoruya biləcəkmi? Vaqif, doğma yurdu Şuşanın mühasirəsi zamanı

daxildən gələn xəyanətləri və xarici təzyiqləri görüb, mənəvi olaraq nə vaxt sarsılacaq, yoxsa o, sarsılmaz bir vətən simvolu kimi qalacaq?Vaqif, həyatı boyunca inandığı humanizm ideyalarının Qacarın qəddarlığı qarşısında nə dərəcədə aciz qaldığını, yoxsa tam əksinə, mənəviyyatın qılıncdan üstün olduğunu nə zaman sübut edəcək? Oxucuya hər an sual verir: Xalq öz şairini ölümün pəncəsindən xilas edə biləcəkmi? Bu qanlı müharibənin sonunda mərhəmət, yoxsa intiqam qalib gələcək? Bu suallar dramı oxuyan şəxsdə "Vaqifin taleyi necə olacaq?" intizarını yaradır və əsəri dramatik cəhətdən "həyəcanlı" edən əsas amilə çevrir. Sizcə, Vaqifin taleyində ən gərgin məqam onun Qacarla üz-üzə gəldiyi an, yoxsa Xuramanın xəyanəti ilə sarsıldığı an idi? Hansı hadisə onun daxili dramını daha qabarıq göstərir?

Akademik mühitdə — istər teatr tarixi, istərsə də rollu oxuda rolu ifa edən şagirdin sənəti və ya tamaşa təhlili ilə məşğul olan mütəxəssislər üçün — dram barədə yazmaq, əslində, izlənilən və ya mütaliə edilən əsəri bu dərəcə cəlbedici edən gizli amilləri üzə çıxarmaq deməkdir. Təbii ki, hər bir səhnələşdirilmə gözlənilən təsiri bağışlamaya, hətta uğursuz da ola bilər. Bu baxımdan, dramatik təhlil həm də tamaşanın niyə və hansı səbəblərdən effektiv alınmadığını, bədii boşluqların nədən ibarət olduğunu araşdırmağı nəzərdə tutur.Səhnə əsərləri, onların nümayişi və ifa tərzi haqqında fikir yürütmək bəzən mürəkkəb görünə bilər, çünki bu anlayışlar tez-tez bir-biri ilə qarışdırılır. Ümumi qayda olaraq demək olar ki, dramatik mətn (pyes) kağız üzərindəki yazılı variantdır. Həmin əsərin səhnə təcəssümü isə müəyyən bir quruluş çərçivəsində reallaşan tamaşalar silsiləsidir. Məsələn, bir rejissor "Vaqif" dramını tamamilə klassik üslubda, XVIII əsrin Şuşa mühitində, tarixi qala divarları və milli geyimlər içində səhnələşdirə bilər. Digər bir rejissor isə əsəri müasir bir yozuma köçürərək, hadisələri müasir bir diktatura rejiminin həbsxanasında təsvir edər; burada Vaqif bir "xan şairi" deyil, sadəcə qələmi ilə azadlığı müdafiə edən müasir bir ziyalı kimi təqdim olunur. *"Şair Vaqif obrazını yaradarkən tarixi həqiqəti sənətkar təxəyyülünün süzgəcindən keçirmişdir"* (Babayev, 1984, s. 78).Bundan əlavə, konkret bir tamaşa günü (məsələn, cümə axşamı seansında) Qacar rolunu oynayan rollu oxuda rollu oxuda rollu oxuda rolu ifa edən şagird öz personajının qəddarlığından və daxili qaranlığından o qədər təsirlənə və ya yorula bilər ki, Vaqifə ölüm hökmü verərkən ssenaridəki o kəskin tonu itirərək gözlənilmədən səssiz bir hıçqırıqla yerinə çökər. Bu ani emosional qırılma və ya rollu oxuda rolu ifa edən şagirdin ssenaridən kənar bir baxışı həmin gecəki performansı unikal edir. Bu artıq ümumi ssenari deyil, məhz həmin anın, həmin rolu ifa edən şagirdun yaratdığı fərdi ifa xüsusiyyətinə çevrilir. Baxın, dramaturgiya belə işləyir: mətn (pyes) eyni qalsa da, rejissorun vizual seçimləri və rolu ifa edən şagirdun o anki ruh halı hər dəfə yeni bir "Vaqif" yaradır.Sizcə, Vaqif obrazını müasir, minimalist bir səhnədə, məsələn, heç bir dekorasiya olmadan yalnız bir işıq altında izləmək onun poetik gücünü artırar, yoxsa oxucudanı reallıqdan uzaqlaşdırar? Hansı variant sizə daha təsirli gəlir?

Bu terminlər bəzən bir-birinin yerinə işlədilsə də, onların kəsişdiyi məqamlar təhlil üçün ən maraqlı mövzulardır. Məsələn, zəif bir rolu ifa edən şagird oyunu yüksək səviyyəli texniki təchizatı kölgədə qoya bilər: əgər baş rol ifaçısı daim səhnədə fiziki xətalara yol verirsə, izləyicinin diqqəti möhtəşəm dekorasiyalardan yayınacaqdır. Əksinə, olduqca çevik və yaradıcı bir ssenari quruluşu oxucunu da elə sehrləyə bilər ki, o, texniki işıqlandırmadakı qüsurları heç hiss etməz.

Dram əsərlərinin təhlili zamanı müraciət edilə biləcək çoxşaxəli istiqamətlər mövcuddur ki, bu da tədqiqatçıya geniş seçim imkanı tanıyır. Maraqlıdır ki, ingilis dilində dramaturqları ifadə edən “playwright” termini bir növ "pyes inşaatçısı" mənasını daşıyır. Necə ki gəmi ustaları müəyyən materiallardan fiziki konstruksiyalar qururlar, dramaturqlar da sözlər vasitəsilə bədii strukturlar inşa edirlər. Lakin dramaturq yalnız sözlərlə kifayətlənmir; o, əsərini yaradarkən səhnənin vizual tərtibatı, səs effektlərini nəzərə almalıdır. Başqa sözlə, dramaturqun seçdiyi hər bir ifadə daha geniş bir müstəvidə — tamaşanın bütöv kontekstində dəyər qazanır. Bir pyesi

təhlil edərkən bütün bu komponentlərin bir mexanizm kimi necə uyuşduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Bunun üçün aşağıdakı təməl amilləri nəzərdən keçirmək tövsiyə olunur:

1. Əsərin qələmə alındığı tarixi zaman kəsiyi;
2. Müəllifin həyat yolu və yaradıcılıq irsi;
3. Dövrün teatr mühiti və həmin vaxt yaranan digər bədii nümunələr;
4. Mətnin dil və üslub xüsusiyyətləri;
5. Hadisələrin cərəyan etdiyi məkan (dekorasiya/mühit);
6. Süjet xətti, əsas ideyalar (mövzular) və obrazlar sistemi.

Tədqiqatın miqyasından asılı olaraq, bu meyarlardan birinə fokuslanmaq və ya bir neçəsini müqayisəli şəkildə təhlil etmək olar. Akademik yazılarda ən vacib şərtlərdən biri sadəcə hadisələrin ardıcıllığını (süjeti) danışmaq deyil, dərindən bir analiz ortaya qoymaqdır. Məsələn, Səməd Vurğunun "Vaqif" dramı haqqında akademik bir məqalə və ya təhlil hazırlayarkən, sadəcə Vaqifin əsir düşməsini, Qacarla mübahisəsini və ya sonda qələbəsinin ardıcıllıqla nəql etmək kifayət deyil. Bu cür yanaşma əsərin daxili dramını və müəllif qayəsini kölgədə qoyar. Bunun əvəzinə, təhlili daha dərin qatlara — fəlsəfi və sosioloji köklərə yönəltmək lazımdır. Dramaturqun irsində "Vaqif" mənzum dramı həm ideya dərinliyi, həm də bədii təsvir imkanlarına görə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Əsər XVIII əsrin sonlarında Qarabağ xanlığında cərəyan edən dramatik hadisələrə — İran hökmdarı Məhəmməd şah Qacarın Şuşaya yürüşünə və onun süqutuna əsaslanır. Şair tarixin bu kəskin dönəmini öz yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək, millətin azadlıq iradəsini tərənnüm edən əzəmətli bir dastan yaratmışdır.Dramda iki paralel süjet xətti mövcuddur:

1. Daxili xətt: Xalqın yerli feodal zülmünə və İbrahim xan mütləqiyyətinə qarşı narazılığı.

Xarici xətt: Ölkənin istiqlalına qəsd edən yadelli istilaçı Qacara qarşı aparılan müqəddəs müharibə.

Bu iki xətt vətənpərvərlik ideyası ətrafında birləşərək əsərin kompozisiya bütövlüyünü təmin edir. Hər iki mübarizə xəttinin mərkəzi sütunu Molla Pənah Vaqifdir. Əgər Eldar və onun dəstəsi xalqın fiziki gücünü (vuran qolunu) təmsil edirsə, Vaqif bukütlənin intellektual beyni və mənəvi rəhbəridir. Şair və dövlət adamı kimi o, saraya öz şəxsi mənafeyi üçün deyil, xalqın hüquqlarını qorumaq, məzlumları xanın qəzəbindən hifz etmək üçün gedib. Onun Vidadiyə verdiyi cavab: *"Xan məndən utanır, çəkinir bir az"* — Vaqifin saraydakı mövcudluğunun humanist bir missiya olduğunu təsdiqləyir. *"Vaqif və Vidadi arasındakı dialoqlar, nikbin və bədbin fəlsəfələrin toqquşma meydanıdır"* (Zamanov, 1981, s. 98). Vaqif və Qacar bir-birinə diametral zidd olan iki dünyagörüşünün daşıyıcısıdır:Fiziki əlilliyi və varissizliyi səbəbindən dünyaya nifrət edən, qan tökməkdən həzz alan bir tiran kimi təsvir olunur. Onun *"Dünya qan üstündə bir xanimandır"* fəlsəfəsi dağıdıcı xarakterini aşkar edir.Vaqif Ən ağır məqamlarda belə sarsılmaz vicdan heykəli kimi dayanır. O, hətta ona xəyanət edən Xuramanın ölümünə acıyacaq qədər uca ruhlu bir humanistdir.Qacarın həqarətlə baxdığı "çarıqlı Qarabağ"da xalqın simvolu olan Misri qılıncla məhv edilməsi qanunauyğun bir sondur. Bu final dramaturqun mühüm bir xəbərdarlığıdır: Zülm üzərində qurulan iqtidar əbədi ola bilməz. Xalqın inamını qazana bilməyən fatehləri tarixin dərinliklərində yalnız acı bir məğlubiyyət gözləyir.Bu dramı interpretasiya etdikdə görürük ki, Vaqif sadəcə tarixi bir şəxsiyyət deyil, milli ləyaqətin metaforasıdır.Vaqifin Qacar qarşısında əyilməməsi, əsərin ən güclü vizual və fiziki mesajıdır. Bu duruş, maddi gücün mənəviyyat qarşısındakı acizliyini simvolizə edir.Əsərin gizli qatında "Sənətkar və Hakimiyyət" münasibətləri dayanır. Səməd Vurğun göstərir ki, əsl sənətkar hakimiyyətin deyil, haqqın və xalqın tərəfində durduqda ölümsüzlük qazanır.Qacarın "qan" fəlsəfəsi ilə Vaqifin "maarifçilik və

sevgi" fəlsəfəsinin toqquşması, əslində işıqla qaranlığın əbədi davasıdır. Qacarın ölümü qaranlığın çəkilməsi, Vaqifin Eldarla görüşməsi isə yeni sabahın — milli oyanışın müjdəsidir.

Sizcə, Vaqifin bu dramdakı "mənəvi qalibiyyəti", onun bir şair kimi duyğusal tərəfindən qaynaqlanır, yoxsa bir dövlət xadimi kimi strateji zəkasından? Hansı tərəf onu Qacar qarşısında daha yenilməz edir?

Vaqifin *"Gözlərinə dik baxacağam"* ifadəsinin arxasında duran ekzistensialist (varlıqsal) qətiyyəti təhlil edin. Vaqif və Qacar arasındakı münaqişəni sadəcə iki fərdin davası kimi deyil, humanizm və mütləqiyyət (tiranlıq) arasındakı sosioloji toqquşma kimi dəyərləndirin. Şairin xalqın mənəvi rəhbəri kimi rolu ilə hökmdarın qorxu üzərində qurduğu hakimiyyəti müqayisə edin.Xuramanın xəyanəti sadəcə bir "ailə dramı" deyil, mənəviyyatın aşınması və maddi maraqların mənəvi dəyərləri üstələməsi kontekstində analiz olunmalıdır.Səməd Vurğunun tarixi faktları necə bir bədii konstruksiyaya (playwrighting) çevirdiyini, Şuşa mühitini və dövrün siyasi ab-havasını sözlərlə necə "tikdiyini" araşdırın. Sizcə, Vaqifin bu qətiyyətli qərarını fərdi qəhrəmanlıq yoxsa siyasi bir bəyanat kimi qiymətləndirmək daha doğrudur? Bu mövzuda hansı arqumentə üstünlük verərdiniz?

"İnsan dildə düşünür və öz mürəkkəb hisslərini məhz linqvistik formalarla ifadə edir" (Veisalli, 1993, s. 15) xüsusilə pyesin dil qatını analiz etmək ən çətin, lakin ən maraqlı mərhələdir. *"Vaqif dramında dil həm lirik bir nəğmə, həm də siyasi bir mübarizə silahıdır"* (Axundov, 1983, s. 112). Bir çox elmi tapşırıqlar məhz dilin funksionallığına fokuslanmağı tələb edir ki, bu sahədə daha effektiv nəticə almaq üçün fərqli yanaşma metodlarından istifadə etmək lazımdır.

Vaqif

(*şeyxə işarəylə*)

Çünki sözlərimdə doğruluq vardır,

Yalançı-yaltaqlar və oğrulardır.

Sizi yatırmasın ağır yuxular,

Hücuma hazırdır Məhəmməd Qacar.

***İbrahim* xan**

(*Vaqifin yazdığı cavabı oxuyaraq*)

Çox gözəl, hər sözün iti bir bıçaq,

Qacarın bağrını parçalayacaq!

Mənim qeyrətimi çəkirsən, demək?

Vaqif Elimiz qoçaqdır, zülmdən əl çək.

Hələ yaranmamış həyata əvəz,

Həyatın qədrini düşünün barı!

Dünya naz götürüb yaşada bilməz

Onunla gizlənpaç oynayanları.

Şeyx

(*kinayə ilə)*

Bəli, dərs alacaq bizim böyük xan

Bunun həkimanə kəlamlarından...

Vaqif

Yaxşısı budur ki, yaltaqlanma sən,

Ağıl ummayıram boş kötüklərdən...

İbrahim xan

Vəzir! Bu sözləri qoyun bir yana,

Vəziyyət xarabdır, yol göstər mana!

Vaqif

Eldə can qoymadı ağır vergilər;

Siz bu qanunlarla qalsanız əgər,

Doğma balanız da yad olacaqdır,

Külünüz göylərə sovrulacaqdır.

Şeyx

(xana yaltaqlanaraq)

Bəli də, bəli də çox sevir sizi,

Dağıdın, paylayın xəzinənizi,

Bəlkə, doyacaqdır acların gözü...

Vaqif

Daxili vəziyyət belədir, düzü,

Xalq razı qalmasa bir hökmdardan,

Hakimi qurd kimi didəcək zaman.

İbrahim xan

Yaxşı, vergiləri azaltsaq bir az,

İşlər düzələrmi?

Vaqif

Bundan kar aşmaz!

Məncə, nə olsa da bu gündən belə,

Vicdan azadlığı lazımdır elə...

İbrahim xan

O nədir?

Vaqif

Kor kimi qalmasın insan,

Qalxsın cəhalətin qaranlığından!

Açılsın hər yerdə məktəb, mədrəsə!

Balalar quş kimi versin səs-səsə,

Dağların döşündən yollar çəkilsin,

Yollar kənarında güllər əkilsin,

Nəğmələr bəzəsin vətən mülkünü;

Mən də qoca vaxtı görüm o günü.

1. Onlar gülməlidirmi? (Kinayə və Sarkazm)

Mətndəki bəzi məqamlar klassik mənada "şən" deyil, acı kinayə (sarkazm) doğurduğu üçün "gülməli" sayıla bilər. Bu səhnədəki bəzi məqamlar klassik "komediya" gülüşü deyil, sarkastik (istehzalı) bir təbəssüm yaradır. Xüsusilə Şeyxin yaltaqlığı və Vaqifin ona verdiyi sərt cavablar (məsələn, Şeyxi "boş kötük" adlandırması) oxucuda qəzəblə qarışıq bir "haqq verdi" hissi oyadır. Şeyxin "*Bəli də, bəli də...*" deyərək xalqın aclığı ilə məzələnməsi əslində qaranlıq bir yumordur; bu, gülməlidir, amma həm də dəhşətlidir. Şeyxin *"Bəli, dərs alacaq bizim böyük xan / Bunun həkimanə kəlamlarından..."* sözləri. Burada Şeyx Vaqifin biliyinə hörmət etmir, əksinə, onu xanın gözündə alçaltmağa çalışır. Bu, oxucuda Şeyxin ikiüzlülüyünə qarşı acı bir təbəssüm yaradır.

2. *Tanışlıq, yoxsa kinayə göstərir?*

Buradakı dialoqlar yaxınlıqdan (tanışlıqdan) deyil, tamamilə sinfi və ideoloji kinayədən doğur. Burada personajlar arasındakı münasibət dostluq və ya tanışlıq üzərində deyil, dərin ideoloji kinayə üzərində qurulub. *Şeyxin kinayəsi:* O, Vaqifi xanın gözündən salmaq üçün onun elmini "həkimanə kəlamlar" deyərək ələ salır.

Vaqifin kinayəsi: Vaqif isə saray mühitinə tamamilə yad bir dildə danışır. Onun nitqi birbaşa və kəskindir, heç bir "saray nəzakəti" daşımır. Bu, sadəcə tanışlıq deyil, mənəvi üstünlüyün nümayişidir.

Vaqifin cavabı: Vaqif Şeyxə *"Ağıl ummayıram boş kötüklərdən"* deyərkən heç bir etik çərçivəyə sığınmır. Bu, tanışlıq deyil, saraydakı yaltaqlıq iyerarxiyasına qarşı duyulan dərin nifrətdir. Vaqifin nitqi kəskin və birbaşa (iti bıçaq kimi), Şeyxin nitqi isə "ilan dili" kimi dolayısı və sancıcıdır.

3. Belə cavab verən "xidmətçiyə" (Vəzirə) necə reaksiya verilir?

Normalda bir hökmdar (İbrahim xan) öz vəzirinin ona *"Külünüz göylərə sovrulacaqdır"* deməsinə edamla cavab verməlidir. Lakin İbrahim xanın reaksiyası maraqlıdır: o, qəzəblənmək əvəzinə "*Vəziyyət xarabdır, yol göstər mana!*" deyir. İbrahim xan Vaqifə xidmətçi kimi deyil, özünün son ümidi və intellektual xilaskarı kimi reaksiya verir.Vaqif burada texniki olaraq xanın vəziridir (xidmətçisi statusundadır). Lakin o, xana *"Doğma balanız da yad olacaqdır"* deyərək xəbərdarlıq edir.

İbrahim xanın reaksiyası: İbrahim xan Vaqifdən qorxur və ona möhtacdır. O, təhqirlərə rəğmən *"Vəziyyət xarabdır, yol göstər mana!"* deyir. Bu, xanın acizliyini və Vaqifin mənəvi hakimiyyətini göstərir.

4. *Vaqif özünü eşitmək üçünmü danışır?*

Vaqif "özünü eşitmək" üçün deyil, xalqın məruz qaldığı zülmü (vergilər, cəhalət) dayandırmaq üçün danışır. Onun hazırcavablığı əyləncə deyil, siyasi silahdır. Onun hər kəlamı bir islahat proqramıdır (məktəb açmaq, yollar çəkmək). O, özünü eşitmək üçün deyil, xalqın səsini xana çatdırmaq üçün danışır. Oxucu Vaqifi "boşboğaz aristokrat" kimi deyil, çiynində vətən yükü olan bir strateq kimi görür.Rollu oxuda rolu ifa edən şagirdun ifası və səs intonasiyası rollara uyğun tənzimlənərsə əsərin yozumunu və şərhini asanlaşdırar. Şagirdlərin əsərin əsas ideyasının asanlıqla tapmasına nail olar.*Vaqif*: Onun səsi didaktik (öyrədici) və sarsılmaz olmalıdır. "*Açılsın hər yerdə məktəb, mədrəsə!"* deyərkən intonasiya xahiş deyil, bir tələb və gələcək proyeksiyası kimi səslənməlidir. Əgər rolu icra edən şagird burada zəif səs tonu seçərsə, Vaqifin "inşaatçı" rolu boşa çıxar. İbrahim xan rolunu ifa edən şagir xanın səsindəki qeyri-müəyyənliyi göstərməlidir. O, həm hökmdar ədası ilə, həm də çətinliyə düşmüş bir adamın acizliyi ilə danışmalıdır. Bu iki tərəfli ton onun personajının daxili konfliktini (Vaqifə inansın, yoxsa Şeyxə?) əla təsvir edir. *Vaqif rolunu ifa edən şagird*: Sərt, barışmaz və bir qədər "peyğəmbəranə" bir səs tonu seçməlidir. Onun İbrahim xana qarşı tonu həm vəzir (tabe olan), həm də müəllim (yol göstərən) arasında balanslaşdırılmalıdır.

Şeyx rolunu ifa edən şagird: Səsində mütləq "yağlılıq" və yaltaqlıq sədaları olmalıdır. Onun kinayəli replikaları (bəli də, bəli də...) sürətli və qıcıqlandırıcı ritmlə deyilməlidir ki, personajın mənfi aurası tam açılsın.Bu parça göstərir ki, Vaqif dramında dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də qılıncdır. Ssenari müəllifi (dramaturq) hər personajın statusunu onun sözlərinin "itiliyi" və ya "yaltaqlığı" ilə inşa etmişdir.Sizcə, bu səhnədə İbrahim xanın Vaqifə qarşı bu qədər tolerant (dözümlü) davranması onun müdrikliyindən xəbər verir, yoxsa sadəcə taxtını itirmək qorxusundan? Bu iki motivdən hansı personajı daha maraqlı edir?

Dramaturq burada sözləri elə seçmişdir ki, hər bir replika həm bir obrazı xarakterizə edir, həm də tamaşanın sonrakı gedişatını (Qacarın hücumuna hazırlıq) inşa edir.

Sizcə, bu dialoqda Şeyxin yaltaqlığı daha çox qıcıq yaradır, yoxsa İbrahim xanın qətiyyətsizliyi? Hansı personajın nitqi bu gərginliyi daha çox artırır?

"Vaqif" dramı — Ağıl (Vaqif), Güc (İbrahim xan) və Yaltaqlıq (Şeyx) arasındakı əbədi üçbucağın rəsmidir. Dramaturq burada sözləri elə bir kontekstdə yerləşdirmişdir ki, Vaqifin intonasiyası həm bir şairin incəliyini, həm də bir siyasətçinin qətiyyətini daşıyır. "*Vaqifin obrazında şairliklə vəzirlik vəzifəsinin birləşməsi, sənətin hakimiyyət üzərindəki mənəvi nəzarətini və xalqın maraqlarının saray iyerarxiyasından üstünlüyünü nümayiş etdirir"* (Ulutürk, 1986, s. 118). Aktyor bu sətirləri çatdırarkən sadəcə şeir oxumamalı, səsindəki "iti bıçaq" effektini qorumalıdır ki, personajın kimliyi — "xalqın inşaatçısı" rolu tam anlaşılsın. Akademik müstəvidə Səməd Vurğunun "Vaqif" dramının finalını təhlil edək.

Təlxək

Sizi, doğrudan da, əsir alsalar,

Qaranlıq zindana tutub salsalar,

İnsan boğazlaram düz otuz nəfər.

(Bərk-bərk gülür.)

Vidadi və Vaqif daxil olurlar. Hamı hörmətlə onlara baş əyir.

Eldar

(Vaqifə müraciət edərək)

Möhtərəm şairə salamlar olsun!

Bu dünya durduqca o da var olsun!

Vidadi Aha, uzanmışdır bizim şiri-nər,

İran torpağını ləkələyənlər.

Vaqif

(Vidadiyə)

Ey Vidadi, gərdişi-dövrani-kəcrəftarə bax,

Ruzigarə qıl tamaşa, karə bax, kirdarə bax!

Əhli-zülmü necə bərbad eylədi bir ləhzədə,

Sən bizim dağlar pələngi qəhrəman

Eldara bax!

Eldar hörmətlə Vaqifin əlindən öpür, xalq onu böyük sevinc və təntənə ilə ölüm meydanından çıxarır.

Bu hissənin bədii interpretasiyası göstərir ki, Səməd Vurğun "Vaqif"i bir məğlubiyyət dastanı kimi deyil, mənəvi ucalığın tərənnümü kimi bitirir. Bu, xalqın öz ideallarını (şairini) xilas etməsinin və onu öz mənəvi rəhbəri kimi taxta (mənəvi taxta) çıxarmasının təntənəsidir.Vaqif *"Əhli-zülmü necə bərbad eylədi bir ləhzədə"* deyərkən, bayaq İbrahim xana etdiyi xəbərdarlığın reallaşdığını görür. Şair burada bir "öncəgörən" (peygəmbəranə obraz) kimi çıxış edir. O, Vidadinin bədbinliyinə (zamanın əyriliyinə) qarşı *"dağlar pələngi Eldar"* simasında gələcək ümidi və xalqın qüdrətini qoyur. Bu, bədii cəhətdən bədbin fəlsəfənin (Vidadi) fəal və nikbin mübarizəyə (Vaqif-Eldar birliyi) məğlub olmasıdır. Təlxək burada Şekspirvari bir "*həqiqət carçısı*"dır. Onun gülüşü sevincli bir gülüş deyil, zülmün insan psixologiyasını nə dərəcədə eybəcərləşdirdiyini göstərən bir "*acı qəhqəhə*"dir. O, Qacarın qan tökməsinə qarşı eyni dərəcədə qanlı bir cavab verilməsinin vacibliyini — dövrün amansızlığını gülərək ifşa edir. Bu, oxucunu sarsıdan və vəziyyətin ciddiliyini artıran bir elementdir. Eldar hərbi gücü, xalqın qəzəbini və fiziki müqaviməti təmsil edir. Onun şairin qarşısında baş əyməsi sübut edir ki, hər hansı bir fiziki mübarizə yalnız mənəvi və intellektual ideya (Vaqif) ətrafında birləşdikdə müqəddəslik qazanır. Bu, dramaturqun (inşaatçının) qurduğu "mənəvi iyerarxiya"nın zirvəsidir.Qacar öz "İran torpağını ləkələyən" ordusu ilə bərbad olub gedir, Vaqif isə saraydan və zindandan kənarda — xalqın (Eldarın) içində yenidən doğulur. *"Eldar və Vaqif birliyi, Azərbaycan dramaturgiyasında ziyalı və xalq vəhdətinin ən kamil modelidir"* (Hacıyev, 1980, s. 90). Bu səhnənin əsl mənası "Şəxsiyyətin bəraəti"dir. Şair sarayda vəzir olanda deyil, Eldarın salamını alanda həqiqi hakimiyyətinə qovuşur.

Səməd Vurğunun "Vaqif" dramının təhlili "*Əsərin əsas mövzusu görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin həyatı və Azərbaycan xalqının XVIII əsrin sonlarında xarici hücumlara qarşı mübarizəsidir. Əsərin əsas konfliktini Ağa Məhəmməd Şah Qacarla ona qarşı duran Azərbaycan qüvvələrinin müstəqillik uğrundakı mübarizəsi təşkil edir.Süjetin mərkəzində qüvvətli şəxsiyyətin durmasına baxmayaraq, hadisələr miqyaslı xalq dramı və sosial dram məcrasında cərəyan edir. Pyes boyu sanki güclü yeraltı təkanın uğultusu kəsilmir, uzun-uzun illər feodal hakimlərin zülm etdiyi məzlum təbəqələrin səbir kasasının daşacağı anı tamaşaçı intizarla gözləyir. Lakin Vaqif həm də şair və onun taleyi barədə dramdır. "Vaqifin obrazında şairliklə vəzirlik vəzifəsinin birləşməsi, sənətin hakimiyyət üzərindəki mənəvi nəzarətini və xalqın maraqlarının saray iyerarxiyasından üstünlüyünü nümayiş etdirir"* (Ulutürk, 1986, s. 118). Pyesdə şairin taleyi elin taleyinə qaynayıb qarışır. Vurğun Vaqifi xalqa, elə arxalanır, onun qəhrəman, zəhmətkeş və sənətkar oğullarına qarşı təşkil edilən və planlı şəkildə idarə olunan hakim zorakılıqla barışmır, təkcə öz mövcudluğu ilə hər cür fiziki və mənəvi müstəbidliyə müqavimət göstərir. *"Səməd Vurğun Vaqifi bir tərəfdən klassik şeirin ustadı, digər tərəfdən isə feodal istibdadına meydan oxuyan müasir təfəkkürlü bir siyasi xadim kimi inşa etmişdir"* (Qarayev, 2002, s. 245). Müstəbid və ziyalı problemi həm İbrahim xan, həm də Ağa Məhəmməd şah Qacar nınxətlərində qoşa davam etdirilir və suallar əsasında, əsərin daxili dinamikasını, obrazların motivasiyasını və dramaturji həll yollarını aşağıdakı şəkildə cavablandıra bilərik:

1. *Əsər sizdə hansı təəssürat yaratdı?* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Əsər məndə "mənəviyyatın fiziki güc üzərində mütləq qələbəsi" təəssüratını yaratdı. Vaqifin zindanda belə sarsılmaması, Eldarın dağlardan gələn nərəsi və Qacarın Şuşa qalasında öz

əyanları tərəfindən qətlə yetirilməsi göstərir ki, xalqın ruhunu sındırmaq mümkün deyil. Əsər sadəcə tarixi hadisə deyil, həm də ziyalı ləyaqətinin heykəlidir.

2. *Hadisələrin sonrakı inkişafını necə təsəvvür edirsiniz?* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Qacarın ölümündən sonra Qarabağda və ümumən Azərbaycanda müvəqqəti bir azadlıq və oyanış dövrünün başlayacağını təsəvvür etmək olar. Eldar və onun dəstəsi artıq dağlardan enərək şəhərin idarəçiliyində və müdafiəsində aktiv rol alacaqlar. Vaqif isə saraydan uzaqlaşıb, xalqın içində, yeni açılan məktəblərdə gənc nəslin yetişməsinə rəhbərlik edəcək.

3. *Obrazın bu cür davranışının motivi nə ola bilər? (Vaqif nümunəsində)* (Hüseynoğlu S. 2023:13).

Vaqifin Qacar qarşısında əyilməməsinin motivi fərdi qürurdan daha çox, təmsil etdiyi xalqın və sənətin şərəfidir. O dərk edir ki, əgər şair əyilərsə, xalqın mənəvi onurğa sütunu qırılar. Onun motivi vətənpərvərlik və humanist ideallara sadiqlikdir. *"Vaqif obrazı təkcə bir şairin deyil, bütöv bir millətin əyilməz iradəsinin və mənəvi ucalığının bədii təcəssümüdür*" (Vurğun, 1937, s. 12)

4. *Obrazın belə ziddiyyətli qərar qəbul etməsinə səbəb nədir? (Xuraman nümunəsində)* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Xuramanın Vaqifə xəyanət edib Qacara sığınması, sonra isə peşman olub canına qəsd etməsi onun maddi parıltı ilə mənəvi dərinlik arasındakı boşluqda qalmasından irəli gəlir. Ziddiyyətin səbəbi zəif iradə və saray ehtişamına olan müvəqqəti aldanışdır.

5. *Bu hadisədən sonra obraz hansı qərarı qəbul edəcək?* (Hüseynoğlu S. 2023:13).

Vaqif Xuramanın ölümündən sonra intiqam deyil, bağışlama və kədər qərarı qəbul edir. Bu, onun humanist təbiətini bir daha sübut edir. Eldar isə artıq müdafiə mövqeyindən çıxıb, tam hücum və təmizləmə qərarı verəcək ki, ölkə yadellilərdən tam təmizlənsin.

6. *Qəhrəmanların sonrakı taleyini necə təsəvvür etmək olar?* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Vaqif: Ömrünün qalan hissəsini Şuşada, xalqın "düşünən beyni" kimi maarifçiliklə məşğul olan bir müdrik ağsaqqal kimi tamamlayacaq.

Qacar: Tarixin qanlı səhifələrində bir tiran kimi qalacaq və ölümü ilə bütün diktatorlar üçün bir dərs olacaq.

7. *Bu qəhrəmanlar arasında konflikt olmaya bilərdimi?* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Xeyr, Vaqif və Qacar arasındakı konflikt qaçılmazdır. Çünki bu, iki fərdin davası deyil; bu, İşıq (Vaqif) ilə Qaranlığın (Qacar), Humanizm ilə Tiranlığın toqquşmasıdır. Bu iki fəlsəfə eyni məkanda sülh içində yaşaya bilməz.

8. *Konfliktin bu şəkildə həlli sizi qane etdimi?* (Hüseynoğlu S. 2023:13).

Bəli, Qacarın öz qılıncı (və ya öz əyanları) ilə məhv edilməsi tarixi və poetik ədalətin bərpasıdır. Fərqli yol olaraq Vaqifin Qacarı öz elmi və fəlsəfəsi ilə mənən dəyişdirməsi mümkün olardı, lakin bu, Qacar kimi bir xarakter üçün utopik və qeyri-real görünərdi.

9. *Sizcə, bu problem (zülm və istila) necə aradan qaldırılacaq?* (Hüseynoğlu S. 2023:12).

Problem yalnız Vaqifin "məktəb və elm" ideyaları ilə xalqın maariflənməsi və Eldarın "birliyi" sayəsində kökündən həll oluna bilər. Fiziki qələbə müvəqqətidir, lakin mənəvi və elmi oyanış zülmün yenidən qayıtmasına mane olan yeganə qalxandır. *"Eldarın Vaqifin əlindən öpməsi, fiziki gücün mənəviyyata göstərdiyi ən böyük ehtiramdır"* (Hüseynoğlu, 1986, s. 34)

10. *Yazıçının problemi belə həlli nədir?* (Hüseynoğlu S. 2023:13).

Səməd Vurğun problemi "Xalqın öz daxili gücü ilə təmizlənməsi" modeli ilə həll edir. Müəllif göstərir ki, xarici düşməni (Qacar) məğlub etmək üçün əvvəlcə daxili zəifliklərdən və yerli istibdaddan (İbrahim xan xətti) qurtulmaq, ziyalı ilə xalqın birliyini təmin etmək lazımdır. Bu, problemin həm hərbi, həm də mənəvi-sosial həllidir. *"Vaqif və Qacar qarşıdurması, humanizm ilə tiranlığın əbədi mübarizəsidir"* (Xəlilov, 1984, s. 210)

Sizcə, əsərdəki Vaqif və Vidadi arasındakı fərqli baxışlar (bədbinlik və nikbinlik), problemin həllində bir maneədir, yoxsa həqiqəti tapmaq üçün bir zərurətdir? Bu iki şairin dialoqunu müasir Azərbaycan ziyalısının dialoqu ilə müqayisə etmək istərdinizmi?

Eldarın dəstəsi bu dəfə əvvəlkindən çox görünür. Eldar qaya başından dərəyə baxır, sonra ayağının altındakı qayaya baxaraq.

Eldar

Budur Qız qayası - hicran yuvası!

Başından çox əsmiş ölüm havası.

Bağrını deşdikcə hər soyuq külək,

Ah çəkib, of demiş, köks ötürərək...

O hələ almamış bu dünyadan pay,

Dərdini duymamış nə ulduz, nə ay.

Ona həmdəm olmuş saralan şamlar,

Qəlbi hicran çəkmiş qərib axşamlar...

Of, yazıq analar, of, igid Vətən!

Nələr çəkməmişsən bu dünyada sən...

Qılınclar, nizələr, dəmir qalxanlar,

Sinəndə at çapan şahlar, xaqanlar

Səni parçaladı, diddi ətini,

Qəlbini, hissini, məhəbbətini...

Arşak

Eldar! Yenə fikrə cumubsan!

Eldar

Arşak! Bir gəl. bu qaralan dərələrə bax!

Arşak

Baxıram, nə var ki, susuzdur dərə.

Eldar

Yaxşı bax, yaxşı bax o sümüklərə!

Görürsən? - Kəllələr, əllər, ayaqlar...

Arşak

Onları görməsə gözüm. ay Eldar,

Mənim bu çöllərdə nə azarım var?

Elə bil, od yağır yenə havadan...

Eldar

Dərdini bilirəm, Sayat-Novadan

Bir ağız deməsən, dincələnməzsən.

De, başına dönüm, de gəlsin!

Arşak

Otur!

(16.220)

1. *Sözlə rəsmçəkmə: Eldarın Portreti*(Hüseynoğlu S. 2023:16).

Eldar bu mətndə yalnız bir sərkərdə deyil, həm də tarixi yaddaşı özündə daşıyan, vətən ağrısı ilə yoğrulmuş bir simadır.O, qayaların dili ilə danışan, keçmişin faciələrini (sümükləri) unutmayan və sənətə (Sayat-Nova) dərin ehtiram bəsləyən humanist bir qəhrəmandır. Eldarın portreti bir əlində qılınc, digərində isə sanki xəyali bir saz tutmuş "dağlar pələngi"ni xatırladır. Eldarın *"Budur Qız qayası - hicran yuvası!"* deyərək təbiətə müraciəti onun emosional dərinliyi ilə bahəm " *Qız qayası və meşə səhnələri sadəcə təbiət təsviri deyil, xalqın sarsılmaz müqavimət ruhunun və milli azadlıq idealının coğrafi simvollarıdır"* (Nəbiyev, 1984, s. 156). *"Ellərin ağzilə öpürəm sizi"* ifadəsi isə onun şəxsi qürurunu kənara qoyub bütöv bir xalqın iradəsini təmsil etməsini göstərir.

2. *Bədii detalların seçilməsi və dilin təhlili*(Hüseynoğlu S. 2023:16).

Müəllif bu səhnədə vəziyyətin dramatikliyini artırmaq üçün sarsıdıcı detallardan istifadə edir.Vizuallaşdırılmış tarix (Detal): *"Yaxşı bax o sümüklərə! Görürsən? - Kəllələr, əllər, ayaqlar..."* – Bu sümük detalı vətənin neçə-neçə işğalçı tərəfindən parçalandığını göstərən ən kəskin bədii detaldır.Metaforalar və epitetlər: Qacarın obrazı üçün işlədilən *"İlana bənzəyən o qara bulud"* və *"O qurd"* ifadələri şər qüvvənin məkrli və amansız təbiətini açır. Eldarın qardaşlıq haqqında dediyi *"Bu dağlardan böyük qüvvəti var"* müqayisəsi isə birliyin yenilməzliyini simvolizə edir.Atalar sözünün tətbiqi: *"Keçinin əcəli yetişən zaman, çoban çomağına sürtünər heyvan"* – Eldarın bu ifadəsi Qacarın Şuşaya gəlişini onun qaçılmaz məhvi kimi kodlaşdıran ssenari həllidir.

3. *Obrazların və süjet xətlərinin müqayisəsi*(Hüseynoğlu S. 2023:16).

Eldar və Arşak: Hər iki obraz eyni dərdi bölüşür. Arşak Tiflisdəki Sayat-Novanın qətlinə yanıb-tökülür, Eldar isə Şuşanın azadlığı üçün çarpışır. Onların müqayisəsi göstərir ki, zülm (Qacar) beynəlmiləl olduğu kimi, müqavimət (Azərbaycan-Gürcü birliyi) də beynəlmiləl xarakter daşıyır.Eldar və Vaqif (Giyabi müqayisə): Vaqif sarayda mənəvi müstəviyə (vicdan azadlığı) rəhbərlik edirsə, Eldar meşədə fiziki müstəviyə (hərbi güc) rəhbərlik edir. *"Vaqif dramında xalqın hər bir nümayəndəsi — istər Eldar, istərsə də kürd Musa, şairin mənəvi ideyalarını fiziki müstəvidə həyata keçirən real qüvvələrdir"* [(Xəlilli, 1975, s. 142). Bu iki süjet xətti (şairin dərdi və sərkərdənin savaşı) gürcülərin gəlişi ilə bir nöqtədə — azadlıq amalı ətrafında birləşir.

4. Ümumiləşdirmə (Hüseynoğlu S. 2023:16).

Bu səhnə əsərin "Xalqların Dostluğu" və "Birlik Zəfərdir" ideyasının kulminasiyasıdır. Səməd Vurğun sübut edir ki, hər hansı bir işğalçı nə qədər güclü olsa da (qara bulud), regional birlik (Azərbaycan və Gürcü qüvvələri) qarşısında acizdir. Eldarın gürcü döyüşçüləri ilə süfrə arxasında əyləşməsi tarixi ədalətin və gələcək sülhün bədii zəmanətidir.

5. *Şəxsi oxucu mövqeyinin formalaşdırılması* (Hüseynoğlu S. 2023:16).

Mənim bir oxucu kimi qənaətim budur ki, bu səhnə dramın ən "insani" hissəsidir. Eldarın döyüşdən əvvəl Sayat-Novanın şeirlərini dinləmək istəməsi göstərir ki, xalq sənəti qorumaq üçün silahlanır. Eldarın gürcüləri *"Bu dağlar sizindir"* deyərək qarşılaması isə Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyi ilə yanaşı, azadlıq naminə nələri fəda edə biləcəyinin möhtəşəm göstəricisidir. Qacarın qan tökmə fəlsəfəsinə qarşı burada çörək kəsmək və şeir oxumaq mədəniyyəti qoyulur ki, bu da mənəviyyatın qələbəsidir.

Yekun olaraq, əsərin sonunda Vaqif fiziki olaraq əzablar çəksə də, mənən qalib gəlir. Ən mühüm bədii detal Eldarın Vaqifin əlindən öpməsidir.Eldar xalqın fiziki gücünü, silahlı mübarizəsini və qəhrəmanlığını təmsil edir. Onun şairin qarşısında baş əyməsi sübut edir ki, fiziki qüvvə yalnız mənəvi ideya və zəka (Vaqif) ilə birləşdikdə müqəddəslik qazanır. Bu, Azərbaycan dramaturgiyasında sənətin və ziyalı ləyaqətinin hakimiyyət və güc üzərindəki mənəvi qələbəsinin simvoludur (Arif, M. 1958,164]. Vaqifin Vidadiyə müraciətlə dediyi *"Gərdişi-dövrani-kəcrəftarə bax..."* misraları əsərin fəlsəfi yekunudur. Bu sonluqla müəllif göstərir ki, dünya nə qədər amansız olsa da, zamanın ədaləti qaçılmazdır. Qacar öz qəddarlığının qurbanı olur, Vaqif isə xalqın yaddaşında ölümsüzləşir. Vaqifin əvvəlcə İbrahim xana dediyi *"Hakimi qurd kimi didəcək zaman"* xəbərdarlığı finalda Qacarın taleyində gerçəkləşir. Bu, tiranlığın süqutu, humanizmin isə əbədiyaşarlığı deməkdir (Nəbiyev, B. 1986, 145).Vaqif fiziki olaraq məhv ola bilər (tarixi fakt kimi), lakin əsərin sonundakı atmosfer bədbin deyil, nikbindir.Azərbaycan və gürcü qüvvələrinin (Eldar və Arşak) birliyi, eyni süfrə başında

əyləşməsi göstərir ki, Vaqifin arzuladığı "azadlıq, məktəb və yol" ideyaları artıq xalqın qanına işləmişdir. Səməd Vurğun sübut edir ki, şairin ölümü bir son deyil, onun ideyalarının xalq tərəfindən mənimsənilib yaşadılmasının başlanğıcıdır (Xəlilli, 1975, s. 142). Dramın sonu "Sənətkar və Xalq" vəhdətinin təntənəsidir. Vaqif saraydakı vəzir kürsüsündən deyil, Eldarın salamladığı "Xalq Şairi" statusu ilə tarixin əbədiyyətinə qovuşur. Bu final həm də işğalçıya (Qacara) qarşı regional birliyin (Azərbaycan-Gürcü qardaşlığı) ən parlaq bədii ifadəsidir.

Nəticə (Results/Conclusion)

Araşdırma nəticəsində aşağıdakı elmi-bədii qənaətlərə gəlinmişdir:

1. Vaqif obrazı mənəviyyatın simvolu kimi saray və zindan iyerarxiyasından uca dayanır; onun Qacar qarşısındakı fiziki dik duruşu mənəvi qələbənin vizual təsdiqidir.
2. Eldar və gürcü dəstələrinin birliyi zülmə qarşı yalnız hərbi deyil, həm də mədəni-mənəvi (Sayat-Nova sevgisi) ittifaqın vacibliyini göstərir.
3. Bədii detallar (Qız qayası, sümüklər, saz) keçmiş faciələri gələcək azadlıq üçün bir stimul rolunda çıxış etdirir.
4. Konfliktin həlli (Qacarın ölümü) sübut edir ki, xalqın inamına deyil, yalnız qılınca və qana arxalanan hakimiyyətlər tarixi məğlubiyyətə məhkumdur.

Ədəbiyyat

1. Arif, M. (1958). *Səməd Vurğunun dramaturgiyası*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
2. Aristo. (2014). *Poetika* (N. Əlizadə, Tərc.). Bakı: Şərq-Qərb.
3. Axundov, A. (1983). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
4. Babayev, H. (1984). *Səməd Vurğun*. Bakı: Yazıçı.
5. Bentley, E. (1964). *The Life of the Drama*. New York: Atheneum.
6. Esslin, M. (1987). *The Field of Drama*. London: Methuen.
7. Hacıyev, A. (1980). *Azərbaycan sovet dramaturgiyasının təşəkkülü*. Bakı: Elm.
8. Hüseynoğlu S. (2023). Ədəbiyyat dərslərində interpretasiya. Azərbaycan məktəbi. № 3(704), səh. 9–24
9. Hüseynoğlu, G. (1986). *Vurğun keçdi bu yerlərdən*. Bakı: Gənclik.
10. Nəbiyev, B. (1984). *Özümüzdən başlayaq*. Bakı: Yazıçı.
11. Nəbiyev, B. (1986). *Səməd Vurğun*. Bakı: Elm.
12. Qarayev, Y. (2002). *Tarix: yaxından və uzaqdan*. Bakı: Sabah.
13. Tomaşevski, B. V. (1925). *Teoriya literaturi*. Moskva: Qosizdat.
14. Ulutürk, X. R. (1986). *Səməd Vurğunun sənət dünyası*. Bakı: Yazıçı.
15. Veisalli, F. (1993). *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Maarif.
16. Vurğun, S. (1937). *Vaqif (Dram)*. Bakı: Azərnəşr.
17. Vurğun, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri: Vaqif dramı*. Bakı: Şərq-Qərb.
18. Xəlilli, Q. (1975). *Səməd Vurğunun dramaturgiyası*. Bakı: Elm.14
19. Xəlilov, P. (1984). *Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif.
20. Zamanov, A. (1981). *Səpələnmiş yarpaqlar*. Bakı: Yazıçı.